

УДК 377 (477)

ДИНАМІКА ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ АР КРИМ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІТАРНИХ ВИКЛИКІВ (1991–2017 РР.)

Олена ГАЗІЗОВА

кандидат історичних наук,

провідний науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті досліджено забезпечення прав етнічних громад Криму на освіту рідною мовою, функціонування української мови як державної в період незалежності України та в умовах анексії півострова.

Ключові слова: національна освіта, АР Крим, анексія, українська мова, гуманітарні виклики.

ДИНАМИКА ТРАНСФОРМАЦИИ КУЛЬТУРНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ АР КРЫМ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИТАРНЫХ ВЫЗОВОВ (1991–2017 ГГ.)

Елена ГАЗИЗОВА

кандидат исторических наук,

ведущий научный сотрудник отдела исторических исследований НИИУ

Аннотация. В статье исследованы обеспечение прав этнических общин Крыма на образование на родном языке, функционирование украинского языка как государственного в период независимости Украины и в условиях аннексии полуострова.

Ключевые слова: национальное образование, АР Крым, аннексия, украинский язык, гуманитарные вызовы.

TRANSFORMATIONAL DYNAMICS OF CULTURAL AND IDEOLOGICAL PRIORITIES IN THE EDUCATIONAL SPACE OF THE AR OF CRIMEA IN THE CONTEXT OF HUMANITARIAN CHALLENGES (1991–2017)

Olena HAZIZOVA

Candidate of Historical Sciences,

lead research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the provision of Crimean ethnic communities' rights for education in their native language; the functioning of Ukrainian as a state language during the period of Ukraine's independence and under the conditions of annexation of the peninsula.

Key words: national education, AR of Crimea, annexation, Ukrainian language, humanitarian challenges.

Усім відома фраза «залізного канцлера» Німеччини О. фон Бісмарка «Ворог іде туди, де програє вчитель і священник». Війна в освітньому континуумі проходить не лише через матеріальні та людські ресурси, а в першу чергу через зміст освіти. Через освіту закладаються підвалини поглядів та ідеологій, стереотипи та упередження молодого покоління, яке згодом буде вирішувати долю країни. Тому, розглядаючи зміст національної кримської освіти, необхідно визначити прорахунки в гуманітарній політиці України щодо АР Крим, які призвели до нечисленності та слабкості національно свідомого українського електорату. Адже на момент анексії півострова у 2014 р. ровесникам незалежності виповнилося 23 роки, а учням, які пішли в 1991 р. до 1-го класу, – 29, і саме вони як патріотично налаштована молодь могли б стати вирішальною силою в протидії агресору.

Метою нашої статті є дослідження забезпечення прав етнічних громад Криму на освіту рідною мовою, функціонування української мови як державної в період незалежності України та в умовах анексії півострова як проблемне поле гуманітарної політики України щодо загроз і викликів суверенітету держави.

На початку XXI ст. зусилля наявних наукових інституцій НАН України зосередилися на підготовці повноцінної етнополітичної історії Криму. Детально ця проблема розробляється в Інституті політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Зокрема, в 2005 р. була опублікована монографія «Крим в етнополітичному вимірі» [15].

Культурно-освітню ситуацію Криму, на думку авторів дослідження,

визначають три фактори: по-перше, специфічні етнокультурні явища, ідеологічні стереотипи, успадковані від радянської системи, по-друге, помітний вплив на культурно-освітній розвиток справило відновлення державної незалежності України і надання йому автономії; по-третє, новим чинником культурного і духовного життя Криму стало масове повернення татар та інших репресованих етносів на свою історичну батьківщину і зміна етнічного складу населення півострова [16, с. 476].

Значну увагу дослідженню культурно-освітніх проблем приділяє О. Калакура, який стверджує, що «вимогою часу стало приведення мережі освітніх установ регіону у відповідність до її етнічного складу, включення культурно-освітніх процесів автономії в загальну орбіту етнокультурного життя України» [13, с. 509].

Проблема освітніх процесів у Криму кінця XX – поч. XXI ст. перебуває в центрі уваги таких дослідників: П. Вольвача, В. Лукашенка, С. Кочерги. У своїх статтях П. Вольвач порушує питання про розвиток української культури, мови та освіти в Криму, наголошуючи на значенні україномовної освіти для становлення справжнього громадянина України, відповідального представника української нації. Внесок у формування нового, об'єктивного, уявлення про історію Криму і народів, які здавна населяють його, зробила праця В. Сергійчука «Український Крим» [24].

Основу джерельної бази статті становлять архівні матеріали Державного архіву Автономної Республіки Крим.

Для нейтралізації наявних викликів і загроз недостатньо покладатися тільки на передові досягнення

військово-оборонного комплексу чи темпи зростання внутрішнього валового продукту. Безпека держави залежить ще й від стану згуртованості суспільства, поширюваних у його середовищі ідейних уподобань, ціннісних орієнтацій, вболівання громадян за долю власної країни, способів самопрезентації відповідної національної спільноти у світовому просторі, нарешті, від її піддатливості впливам суміжних духовно-культурних ландшафтів [5, с. 6]. Як зазначає З. Бауман, необхідно, щоб суверенітет держави в законодавчій і виконавчій сферах опирався на «триногу» військового, економічного й культурного суверенітету [3, с. 51].

Особливістю регіонів Криму і Донбасу є те, що Крим із Севастополем і області Донбасу належать до тих регіонів України, де вже за роки незалежності відчутно (на 6,5% у Донецькій області і 4,9% – у Луганській) зменшилась частка осіб, що вважають рідною мовою українську. У Криму частка осіб, для яких українська бодай на словах є рідною, знизилася з 13,7% до 10,1%. Серед тих жителів Криму, для кого рідною є українська мова, вільно володіють нею 86,2 % [15, с. 66]. Серед тих, хто вважає рідною мовою російську, більше половини (53,8%) або вільно володіють українською (22,2%), або розуміють її і можуть розмовляти (31,6%). Абсолютно не володіють українською мовою – 11,1% [15, с. 66].

За даними Всеукраїнського перепису населення України 2001 р., в Автономній Республіці Крим проживало 24,3 % українців, 58,3% – росіян, кримських татар – 12,0 %, представників інших національностей – 5,4 %, зокрема, білорусів – 1,4 %, татар – 0,5 % тощо [29, с. 19]. Окрема статистика по місту Севастополю свідчить

про переважання російського населення (71,6 %), майже середньостатистичний по Криму відсоток українців (22,4 %) та нечисельну кримськотатарську громаду (0,5 %) [29, с. 19].

За рідною мовою населення Криму розподіляється так: українську як рідну визнають 10,1 % населення, російську – 77,0%, інші мови як рідні – 12,9 % (у тому числі кримськотатарську – 11,4%) [2, с. 5]. Статистичні дані красномовно підтверджені у Зверненні голови Керченського міського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка З. Ковалюка до всіх рівнів влади від 06.07.1999 р. У ньому зазначалося: «Українці на теренах Криму, які навіть за офіційними даними складають біля 700 тис. чоловік, і досі напередодні 8 річниць незалежності України в значній мірі не мають можливості реалізувати свої національні та громадянські права і перебувають у стані упослідженої національної меншини» [13].

Ю. Гнаткевич висловлює стурбованість з приводу того, що «багато українців, які живуть на теренах Південної і Східної України та у Криму, втрачають уже в умовах самостійної України свою національну ідентичність, національно розмагнічуються, стають космополітами і манкуртами» [1, с. 75]. Політик стверджує, що «зароджується переконання, що місцева влада свідомо спрямовує свою політику на подальшу русифікацію українців Сходу й Півдня України». [2, с. 75]. На думку президента аналітичного центру «Відкрита політика» І. Жданова, «протягом 2004–2008 рр. в Автономії відбулася консервація суспільних негативних антиукраїнських настроїв» [2, с. 77].

Поділяємо точку зору І. Лосева: «Київ не має жодної стратегії щодо Криму. Досі

кримське українство (500 тисяч осіб із двох мільйонів кримчан), що могло стати потужною прокиївською силою, перебуває в абсолютно занедбаному стані забутої діаспори, маючи аж шість українських шкіл проти шестисот російських, не маючи впливових державницьких місцевих ЗМІ, змушене виживати в умовах цілодобового впливу українофобських інформаційних структур, позбавлене реального права отримати середню і вищу освіту рідною українською мовою. Не має Київ ніякої стратегії відносно кримськотатарського народу, проукраїнська позиція абсолютної більшості якого значною мірою забезпечила міцність української присутності в Криму. Сьогодні Автономна Республіка Крим є фактично російською національною автономією в Україні, де національно-культурні інтереси кримських татар і українців майже не представлені» [17]. І хоча це інформація станом на 2008 р., на жаль, вона була актуальною і на початок 2014 р., оскільки національно-культурні інтереси українців та кримських татар за роки незалежності України фактично ігнорувалися українською владою, в той час як проросійські настрої посилювались. Комплекс меншовартості українців Криму посилювало бачення ними потужної підтримки, яку надавала Росія місцевим росіянам у сфері культури, мови, освіти, захисті національних прав тощо.

У 1996 р. в Криму, за офіційною звітністю, функціонували лише одна школа з українською мовою навчання (середня школа № 21 у м. Сімферополі) та 23 класи у різних регіонах. Про обсяги зросійщення дітей з українських родин свідчить інформація міністра освіти АР Крим Ю. Подкопаєва, надіслана в

1997 р. у Представництво Президента України в АР Крим. У ній зазначається, що на той час у загальноосвітніх навчально-виховних закладах автономії навчалось 314 768 школярів, серед яких росіян – 183 218 учнів, українців – 73 843 та 43 661 – кримських татар. На теренах Криму, де мешкало понад 700 тисяч українців, лише одна школа мала статус навчального закладу з українською мовою навчання. Повноцінною школою з українською мовою навчання навіть цей, єдиний на всю автономію, заклад назвати важко, адже україномовними у ньому були лише кілька початкових класів. Дивовижно, що з офіційної міністерської звітності у наступному 1998–1999 н. р. школа № 21 у м. Сімферополі як україномовний заклад вже зникає. Україномовними міністерство представляє НВК «Українська школа-гімназія» у м. Сімферополі, Приморську СШ № 20, НВК «Алуштинська українська школа-колегіум» та НВК «Школа-сад» № 15 у м. Ялті [6].

У листі № 2102/01-6 від 13.12.1997 р. в Раду Міністрів АРК від Міністерства освіти вказується, що станом на 01.10.97 р. 55 % учнів загальноосвітніх шкіл вважають своєю рідною мовою російську, 28 % – українську, 14 % – кримськотатарську, 3 % – інші мови. Відповідно до Конституції України Радою Міністрів АРК, Міністерством освіти, Республіканським комітетом у справах національностей і міграцій вжито ряд заходів по реалізації чинного законодавства України про мови [10]:

– з 1 вересня 1997 р. українська мова та література введені до блоку обов'язкових предметів навчального плану загальноосвітніх шкіл;

– із 309023 учнів 308042 вивчають

українську мову, 941 – не вивчають через відсутність учителів української мови;

– з 1 вересня кримськотатарська мова та література введені до навчальних планів Криму як навчальні предмети об'ємом 32 навчальні години у 1–11 класах;

– станом на 1 жовтня 1997 р. 39665, або 90,8 %, учнів кримських татар вивчають рідну мову [10];

– у Криму в 1997–1998 н. р. працювало 14 недільних шкіл, де вивчалися вірменська, грецька, болгарська, єврейська, караїмська, кримчацька, німецька, чеська мови;

– Постановою Ради Міністрів АРК від 27 серпня 1997 р. №260 затверджена Програма розвитку мережі шкіл та класів з українською і кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів з двома мовами навчання на 1997–2006 рр. Відповідно до цього у всіх містах і районах Криму розроблені і затверджені рішеннями міськвиконкомів і райрад відповідні регіональні програми.

У результаті виконання цієї постанови у 2,5 раза збільшилася кількість учнів, що навчаються кримськотатарською мовою (з 1109 у 1996–1997 н. р. до 2408 у 1997–1998 н. р.), у 2,4 раза – число учнів, що навчаються українською мовою (з 392 до 937). Навчання кримськотатарською мовою було організовано у 9 районах Криму, українською – у 8 із 25 [10].

Вражає той факт, що на основі вказаної вище інформації МОН АРК Рада Міністрів АРК подає дані до Державного комітету України у справах національностей та міграції про хід виконання даної постанови, де вказано, що українську мову вважають рідною 18 % проти 28 %, а російську відповідно 66 % проти 55 % [10]. Отже, 10 % україномовних

громадян за лаштунками високих кабінетів враз стали російськомовними.

Міністерство освіти і науки АР Крим не поспішало виконувати урядові директиви та накази з центру. На постанову Кабінету Міністрів України № 636 «Про заходи вирішення політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим» від 11.08.1995 р. місцева влада відреагувала фактично через два роки. Наприкінці серпня 1997 р. Рада Міністрів АРК прийняла постанову «Про програму розвитку мережі освітніх закладів, класів з українською, кримськотатарською мовами навчання шкіл і класів з двома мовами навчання». Тож і не дивно, що станом на 1996 р. українську мову та літературу як предмет в кримських школах вивчало лише 81 % учнів. З 1997 р. вивчення цих предметів стало обов'язковим для всіх учнів кримських шкіл.

Щодо розвитку мережі загальноосвітніх закладів у 1997–1998 н. р. функціонувало 3 школи з двома мовами навчання, 6 шкіл – з кримськотатарською мовою навчання, 2 школи – з українською мовою навчання – одна у м. Сімферополі та приватна школа у Феодосії. У школах з російською мовою навчання відкрито 45 класів з українською мовою навчання (середня наповнюваність 12 чоловік) і 29 класів з кримськотатарською мовою навчання (середня наповнюваність 17 чоловік) [10].

Під тиском українських громадських організацій у 1998 р. Радою Міністрів АРК була ухвалена Регіональна програма розвитку загальної середньої освіти в Автономній Республіці Крим на 1999–2001 рр. У липні 1999 р. Всекримське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка звернулося з листом до Кабінету

Міністрів України, у якому наголошувалось на невідповідності цієї освітньої програми Конституції України. Кабінет Міністрів і Міністерство юстиції України погодилися з вагомими доказами кримських вчених і освітян [6].

Знайомство з проектами освітянських чиновників щодо розвитку освіти у Криму, на думку П. Вольвача, переконливо доводить, що Міністерство освіти і науки України не мало концептуального бачення її розвитку, свідомо приховувало ганебний стан освіти державною мовою і займалося міфотворчістю [10].

Має рацію П. Кононенко, стверджуючи: «Криві дзеркала кримської освіти стають гіперболоїдами, бо, зазначивши, що в Криму відбуваються значні кількісні та якісні зміни, автори переходять до цинічної міфології: у Криму, мовляв, «забезпечено вільний вибір мови навчання», з 1 вересня 1997 р. державна мова вивчається як обов'язковий предмет усіма учнями загальноосвітніх закладів» [14, с.199].

Це підтверджують і статистичні дані, так, у 1999 р. серед загальної кількості навчальних закладів (582) з українською мовою навчання було 4 (0,68 %), з російською – 531 (91 %), з кримськотатарською – 7 (1,2 %), з кількома мовами навчання (російською, українською, кримськотатарською) – 40 (6,87 %) [11].

За визначенням фахівців Центру Разумкова, присутність у Криму української культури і мови (україномовних засобів масової інформації, закладів освіти і культури) є вкрай незадовільною. І це викликано не об'єктивними передумовами, як стверджують автори, а є наслідком діяльності певних антиукраїнських деструктивних сил, відсутністю в керівництві України політичної волі та

потурання їхній місцевій владі [2, с. 28]. Тож і цілком закономірно, що з 583 шкіл, що функціонували у Криму в 2014 р., лише 7 були україномовними, а з 23,4% школярів – етнічних українців – державною мовою навчалися лише 0,7 % [2, с. 28].

Але за цією невтішною статистикою на 23 році незалежності України стоять ще більш вражаючі факти. Зокрема, з дотриманням усіх санітарно-гігієнічних норм працювала лише Сімферопольська Українська гімназія, решта шкіл знаходились у пристосованих приміщеннях переважно дитячих садочків. Як приклад, Ялтинський навчально-виховний комплекс «Гімназія-школа-садок» ім. Степана Руданського був втричі переповнений, при нормативному наповненні 160 дітей у ньому навчалось близько чотирьохсот. При цьому багатьом бажаним доводилось відмовляти в здобутті освіти державною мовою через брак учнівських місць. А батьків, які наважились віддати дитину до української гімназії в Ялті, можна вважати справжніми патріотами. Адже тут були відсутні їдальня, спортивний зал, спортивний майданчик, порушувались санітарні норми тощо.

За роки існування колектив закладу отримав дуже багато обіцянок щодо вирішення згаданих проблем від багатьох посадовців різних рівнів і в різні часи: зверталися до міських голів В. Марченка, С. Брайка, голів Верховної Ради АРК Б. Дейча, А. Матвієнка, президентів України Л. Кучми, В. Ющенка.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України № 146-р від 21 березня 2002 р. у п. 2 зазначалося: «Раді міністрів Автономної Республіки Крим забезпечити будівництво української школи

I–III ступеня у м. Ялті, починаючи з 2002 року» [6]. У цьому ж розпорядженні йшлося про те, що Ялтинська міська рада передала Адміністрації Президента України Юсуповський палац під державні гарантії будівництва школи з українською мовою навчання. Ялтинською міською радою була відведена ділянка під будівництво нової школи, розроблений сучасний проект, якому так і не судилося бути реалізованим.

Справедливо наголошує П. Вольвач: «Хто ж і на яких ідеологічних витоків та на якій культурній спадщині будуватиме могутню квітучу Україну? Якщо врахувати сьогоднішні кримські реалії та ідеологію навчання у місцевих загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах, то такої України в Криму навіть в осяжному майбутньому будувати буде нікому» [5]. Теза, яка була сформульована науковцем ще 2003 р., і сьогодні в умовах анексії півострова є вкрай актуальною.

За час існування новітньої Української держави найбільш впливові кримськотатарські структури (Курултай і Меджліс) залишалися тією опорою української влади, яка допомагала їй протистояти сепаратистським проросійським рухам. М. Джемлев, глава Меджлісу кримськотатарського народу, 1 лютого 2007 р. зазначив: «Ми реалісти і прекрасно розуміємо, що в інтересах кримськотатарського народу бути у складі України. Так уже склалося в світі, що не може кожна національність мати свою державу. Тому у нас це цілком узгоджується. Ми є громадянами України. До речі кажучи, про кримських татар говорять, що вони – основні українці в Криму, тому що вони – основна організована сила, яка активно протидіє

сепаратистським тенденціям значної частини політиків російськомовної більшості в Криму. Ми намагаємося інтегруватися в українське суспільство, навчати своїх дітей української мови і зараз серед кримських татар значно більше тих, що володіють українською мовою, ніж, наприклад, серед російськомовного населення Криму. Але, зрозуміло, не меншого значення ми надаємо і збереженню своєї рідної мови, своєї національної культури та ідентичності» [27]. Незважаючи на те, що кримськотатарські громадські організації домоглися відкриття на півострові 15 шкіл з кримськотатарською мовою навчання, у 2013/14 н. р. рідною мовою здобували освіту 5551 кримськотатарська дитина, національно-культурні потреби кримських татар не задовольнялися повністю, кількість навчальних місць в кримськотатарських класах не відповідала реальним потребам. Однією з причин такої ситуації була відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів, недостатнє забезпечення навчальною літературою тощо.

Після референдуму в березні 2014 р. почався перехід навчальних закладів Криму до освітніх стандартів Російської Федерації. На сайті Міністерства освіти, науки та молоді окупаційної влади розміщено інформацію щодо правового регулювання навчання рідною мовою. Зокрема, зазначено, що згідно зі статтею 14 федерального закону від 29.12.2012 р. № 273-ФЗ «Про освіту в Російській Федерації» громадяни Росії мають право на отримання дошкільної, початкової (1–4 класи) і основної загальної (5–9 класи) освіти на рідних мовах, а також право на вивчення рідних мов (1–11 класи) в межах можливостей, що надаються системою освіти [20].

Статтею 10 Конституції Республіки Крим від 11.04.2015 р. визначено, що державними мовами в Республіці Крим є російська, українська і кримськотатарська. Стаття 19 Конституції Республіки Крим регламентує право кожного громадянина на користування рідною мовою, на вільний вибір мови спілкування, виховання, навчання і творчості [20].

Відповідно до частини 2 статті 11 Закону Республіки Крим від 06.07.2015 р. № 131-ЗРК / 2015 «Про освіту в Республіці Крим» реалізація прав громадян на навчання рідною мовою та вивчення рідних мов забезпечується створенням необхідної кількості відповідних освітніх організацій, класів, груп, а також умов для їх функціонування. Викладання і вивчення рідної мови мають державну акредитацію освітніх програм, здійснюються відповідно до федеральних і державних освітніх стандартів.

Підставою для навчання українською і кримськотатарською мовами, а також вивчення рідних мов є заяви батьків (законних представників).

Однак українська мова, яку окупаційна влада визнала однією із державних, майже повністю зникла з освітнього простору Криму. Це підтверджує інформація підконтрольного Росії Міністерства освіти, науки й молоді Криму, у поточному навчальному році функціонує 1 загальноосвітній заклад з українською мовою навчання (9 класів, 132 учні): Муніципальна бюджетна освітня установа «Школа № 20» м. Феодосії, крім того, на базі загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання відкриті класи з українською мовою навчання (в 12 школах 19 класів, 239 учнів). Отже, станом на 1 вересня 2016 р. на території АР Крим середню освіту українською

мовою отримувала тільки 371 дитина (0,2 %) [18].

Згідно з дослідженням аналітичного центру у 2016 р., за три роки російської влади кількість дітей, які навчаються українською мовою, скоротилась у 37 разів, а кількість українських класів у Криму зменшилася майже в 30 разів (із 829 у 2013 р. до 28 у 2016 р.) [1, с. 2]. Додамо до цього майже стовідсоткове навчання російською мовою в системі спеціальної й вищої освіти й отримаємо реальну картину, яка повністю спростовує слова окупаційної влади Криму. Так, після анексії Криму одна з державних мов півострова, яку такою визнала сама окупаційна влада, фактично виявилась у Криму в ситуації вигнання. Це підтверджується у доповіді Верховного комісара ООН з прав людини: «Етнічні українці втратили можливість навчатися рідною мовою у Криму після анексії півострова і введення освітніх стандартів Російської Федерації» [26].

Що стосується вищої школи, то у вересні 2014 р. був закритий факультет української філології та українознавства в Таврійському національному університеті ім. Вернадського, а також закриті кафедри української філології в інших вищих навчальних закладах Криму. До кінця 2014 р. українську мову як мову викладання було виключено з університетської освіти в Криму [1, с. 2].

Серед наслідків такої ситуації – різке скорочення вчителів української мови і літератури та їх вимушене перенавчання у вчителів російської мови і літератури. На підставі наказу Міносвіти Республіки Крим № 132 від 29 серпня 2014 р. 276 вчителів української мови і літератури було направлено і зараховано для проходження професійного перенавчання за

напрямом «Філологія. Російська мова і література» строком на 10 місяців (наказ КРІППО № 8 від 1 вересня 2014 р. «Про зарахування») [1, с. 2].

19 квітня 2017 р. Міжнародний суд ООН за позовом України проти Російської Федерації виніс постанову про тимчасові заходи, одногосно ухваливши, що Російська Федерація має «забезпечити доступ до освіти українською мовою».

Позицію окупаційної влади висловив голова підконтрольного Кремлю держкомітету у справах міжнаціональних відносин і депортованих громадян Заур Смирнов 19 вересня 2017 р. на прес-конференції в Сімферополі: «Ми всі прекрасно розуміємо, що ніякого утиску української мови немає. Ми всі знаємо, чому знизився інтерес до неї – бо раніше вона насаджувалася. З боку влади ніяких утисків немає. Просто українській мові в Криму доведеться почати спочатку» [23].

На сайті Міністерства освіти, науки і молоді Республіки Крим розміщені приблизні навчальні програми з української мови для 1–11 класів, схвалені рішенням федерального навчально-методичного об'єднання із загальної освіти (протокол від 20 травня 2015 р. № 2/15) [21]. У пояснювальній записці до програми з української мови (нерідної) зазначено, що вільне володіння українською мовою має велике значення для соціалізації громадян різних національностей, стимулювання їх інтелектуального внеску в науковий потенціал, інтеграції в культуру українського народу [21].

Основною метою оволодіння українською мовою як важливою складовою соціокультурної діяльності у програмі визначено:

а) навчити розуміння нової культури (міжкультурного взаєморозуміння);

б) оволодіти міжкультурною комунікацією, тобто умінням спілкуватися з носіями іншої культури.

У програмі з української мови (рідної) визначено роль вивчення української мови у формуванні особистості учня: «Вивчення української мови направляє процес оволодіння учнями знань про мову і формування мовних, мовленнєвих умінь і навичок на повноцінне засвоєння всіх змістових ліній мовної освіти: мовленнєвої, мовної, культурологічної та діяльнісної. Саме ці лінії формують комунікативну компетентність особистості, сприяють патріотичному, моральному і естетичному вихованню» [21].

Згідно з програмою на вивчення української мови як рідної у 1–4 класах передбачено 3 год. на тиждень, на літературне читання українською мовою – 2 год. на тиждень [21].

У 5–9 класах також передбачено 3 год. на тиждень на вивчення української мови і 2 год. на вивчення української літератури. У 10–11 класах кількість годин скорочується до 2 (1) на вивчення української літератури.

На вивчення української мови як нерідної програмою передбачено 2 год. на тиждень у кожному класі [21].

Кримський політолог Євгенія Горюнова зазначає, що сама українська мова поки що не потрапила під повну заборону, але табування всього українського робить навіть її вивчення справою якщо не небезпечною, то вкрай небажаною [23].

В ООН вважають, що головними причинами цього є переважно російське культурне середовище і виїзд тисяч

проукраїнських жителів Криму на материкову частину України [26].

Насправді однією з причин зникнення україномовного навчання в Криму стала відсутність підручників та навчальних посібників з предметів навчального плану українською мовою. А підручники материкової України потрапили під сувору заборону. Тому вивчати, наприклад, математику або біологію в класі з учителем українською мовою, а вдома – при підготовці домашніх завдань – російською виявилось вкрай незручно, якщо не сказати абсурдно. Окрім того, навчання рідною мовою можливе лише до 9-го класу, а в 10–11 класах – лише російською.

Натомість список навчальних видань, підготовлених і виданих АТ «Видавництво «Просвещение» на замовлення Міністерства освіти, науки і молоді Республіки Крим у 2015–2016 рр., налічує 66 позицій кримськотатарською мовою. Серед них підручники з 1 по 9 класи з математики, навколишнього світу, всесвітньої історії, історії Росії, біології, музики, фізичної культури, образотворчого мистецтва тощо [26].

У доповіді ООН вказується, що кількість учнів, які навчаються кримськотатарською мовою, залишилася незмінною в «основному завдяки високому рівню культурної самосвідомості серед кримських татар» [26].

У Республіці Крим продовжує функціонувати 15 загальноосвітніх закладів з кримськотатарською мовою навчання (201 клас, 3651 учень) [18]. На базі загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання відкриті класи з кримськотатарською мовою навчання (в 37 школах 137 класів, 1730 учнів) [18].

Також у школах Республіки Крим організовано вивчення рідних мов у різних формах (як предмет, факультативно, в позаурочній діяльності): кримськотатарську мову вивчають 19254 учні, українську – 12892, вірменську – 54, болгарську – 62, новогрецьку – 136, німецьку – 56 [18].

Проте кримський активіст Е. Дудakov вказує на те, що з моменту окупації в Криму не стало більше кримськотатарських шкіл, всупереч заявам росіян: «У Криму не 15 кримськотатарських шкіл – насправді їх залишилося 14. Останню побудовану школу в селищі Фонтани під Сімферополем не назвеш такою: там навчаються російською мовою, просто є кілька груп кримськотатарською» [23]. Раніше активіст повідомив, що в кількох дитячих садках Бахчисараю російська влада Криму закрила всі групи з кримськотатарським мовним режимом, і тепер діти вчитимуться виключно російською [23].

Експерти Кримської правозахисної групи стверджують, що при збережених школах кількість кримськотатарських класів у них за три роки після анексії зменшилася на 10%. Згідно з новим Законом про освіту після п'ятого класу навчання має відбуватися лише державною мовою з вивченням мови меншин як предмета [26].

Керівник комісії з освіти Громадської палати Криму, директор Кримського інституту післядипломної педагогічної освіти О. Рудяков впевнений, що кримчани занадто довго жили в умовах мовного примусу, щоб його відновлювати. Кардинальні зміни кримської реальності призвели до позитивних змін в російській мові: «Коли ми стали росіянами, почали розмовляти «на російском

русском». Із нашої мовної практики почали зникати фрази, подібні до «больной на туберкулез» та багато інших, викликані впливом української мови» [4]. Тому головним завданням кримської освіти він вважає, у першу чергу, відродження російської мови. При цьому, виступаючи за добровільне вивчення мов, високопосадовець чітко визначає роль російської мови в сучасних кримських реаліях: «Ми часто міфологізуємо не до кінця зрозумілі нам речі. Один із таких міфів говорить, що мова – це «просто» засіб спілкування. Насправді мова – це зброя впливу на людину. Коли йдуть військові дії, використовуються всі засоби впливу на опонента» [4]. І справді, боротьба за мову – це боротьба за свідомість громадян. Цього протягом усього періоду незалежності недооцінювала українська влада, і, попри постійну політичну спекуляцію у вирішенні мовно-культурних потреб етнічних громад Криму, мережа освітніх закладів не відповідала національному складу населення, постійно ігнорувались потреби національно-культурних товариств півострова.

Сьогодні позитивною тенденцією на шляху реінтеграції Криму стала позиція офіційного Києва щодо підтримки кримської молоді, яка бажає здобувати вищу освіту на території материкової України. Так, цього року з початку вступної кампанії діяло 12 освітніх центрів «Крим-Україна» на базі вищих навчальних закладів, згодом їх кількість збільшилась до 35 [19]. Основною метою цих центрів було максимальне спрощення процедури вступу абітурієнтів, у зв'язку з чим уряд виділив для кримчан 2604 бюджетних місць у різних вишах країни [19].

Хвилю обговорень викликав новий Закон України про освіту, особливо в

частині обов'язкового навчання українською мовою представників усіх етнічних меншин, починаючи з 5-го класу. На думку професора кафедри міжнародного права Києво-Могилянської академії Володимира Василенка, сьогодні Законодавець намагався знайти баланс між забезпеченням права на збереження національної ідентичності тієї чи іншої етнічної групи й між загальнодержавними інтересами, зокрема інтересами національної безпеки. Негативний наслідок тієї системи, яка була запроваджена, полягав у тому, що на території України утворювалися сегреговані регіони [22].

Політолог, виконавчий директор Центру прикладних політичних досліджень «Пента» О. Леонов зазначає, що це була відповідь на ті проблеми, з якими зіткнулася Україна. Скажімо так, певний «кримський синдром» [22].

Підсумовуючи дослідження, ми зазначаємо, що виклики в гуманітарній сфері, зокрема упосліджене становище української мови в освітньому континумі Криму, задовго до початку збройного конфлікту на сході України та анексії АР Крим знаходилися у полі зору української гуманітаристики, провідні науковці вказували на негативні етнокультурні тенденції, викликані бездіяльністю органів державної влади, що підсилювали загрози дезінтеграції та втрати державного суверенітету. За роки незалежності України в Криму не було сформовано сильного проукраїнського електорату, здатного до відстоювання державного суверенітету. Враховуючи постійну підтримку Росією російської громади півострова, лобювання ідеї «русского мира» та «исконно русского Крыма» і недостатню підтримку Україною української та кримськотатарської громад, які

здатні були б протистояти сепаратистським загрозам, ідеологічна війна на теренах Криму була програна ще до 2014 р. Як бачимо, становище української мови в умовах анексії хоча і суттєво погіршилось, але й протягом 23 років незалежності України не відповідало реальним потребам щодо кількості українського населення Криму. Українці як титульна нація не отримували державної підтримки у вирішенні культурно-освітніх потреб. Завдяки згуртованості в діях кримськотатарської громадськості відсоток забезпечення прав на освіту рідною мовою кримськотатарського населення півострова був значно вищим, але не задовольняв потреб кримських татар на розвиток власної культури.

Сьогодні простежуються певні кроки щодо наповнення українознавчим змістом культурно-освітнього простору України. І хочеться вірити, що, перефразувавши відомі слова О. фон Бісмарка, ми зможемо сказати: «Війну виграв український вчитель».

ЛІТЕРАТУРА

1. «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт / Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: за заг. ред. Ю. Тищенко, О. Смірнова. – К.: Агентство «Україна», 2015. – 40 с.
2. АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – 88 с.
3. Бауман Зигмунт. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
4. «В Крыму стали говорить на российском русском» – інтерв'ю ректора КРИППО А. Н. Рудякова «Русской планете» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kripo.ru/home/3-2012-06-10-16-55-56/534-2015-04-06-15-01-11>
5. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української держави: зб. наук.-експ. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2015. – 104 с.
6. Вольвач П. Гордіїв вузол україномовної освіти в Криму / Петро Вольвач // Кримська світлиця. – 2007. – № 7.
7. Вольвач П. Кримські аномалії (хто навчає і кого виховують у кримських вузах?) / Петро Вольвач // Українознавство. – 2003. – № 1. – С. 201.
8. Вольвач П. Українська провесінь Криму (Політична і громадська публіцистика) / П. В. Вольвач. – Кримський Незалежний центр політичних дослідників і журналістів; Комітет з моніторингу свободи преси в Криму; Кримська філія Наукового товариства ім. Т. Шевченка; Видавництво «Доля». – Сімферополь, 2008. – 359 с.
9. Гнаткевич Ю. Українська мова в Україні має виконувати об'єднавчу роль / Ю. Гнаткевич // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – С. 75.
10. Державний архів в Автономній Республіці Крим. – Ф. Р-4973. – Оп. 1. – Спр. 472. – Арк. 113.
11. Державний архів в Автономній Республіці Крим. – Ф. Р-4973. – Оп. 1. – Спр. 589. – Арк. 214.
12. Державний архів в Автономній Республіці Крим. – Ф. Р-4973. – Оп. 1. – Спр. 524. – Арк. 192.
13. Калакура О. Культурно-освітнє відродження етносів в АРК: надбання і перспективи / О. Калакура // Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство. – К., 2004. – С. 509–522.
14. Кононенко П. Українознавство – наука етики, любові, життєтворчості: збірник наукових праць / Петро Петрович Кононенко. – Львів: Сполом, 2006. – 458 с.
15. Курінний О. Мовно-культурний конфлікт України: регіональний аспект / О. Курінний // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 64–68.
16. Крим в етнополітичному вимірі / Редкол.: І. Курас (голова). Авт. кол.: М. Панчук

(керівник), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. – К., 2005. – 533 с.

17. Лосев Ігор. Крим легендарний і реальний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/1197250.html>

18. О состоянии образования на государственных (крымскотатарский, украинский) языках и изучение родных языков в образовательных организациях Республики Крым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570>

19. Освітні центри Крим-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/Новини/2017/08/21/krim-ukrayina-onovlenij-21082017.pdf>

20. Правовое регулирование обучения на родных языках и изучения родных языков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570>

21. Примерные программы по украинскому языку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570>

22. «Росія розглядає російську мову як елемент залучення до «русского міра». – Леонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/28766043.html>

23. Росія робить тільки видимість навчання дітей у Криму кримськотатарською [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.censor.net.ua/n455292>

24. Сергійчук В. Український Крим. Видання третє, доповнене / В. Сергійчук. – Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2016. – 362 с.

25. Список учебных изданий, подготовленных и изданных АО «Издательство «Просвещение» по заказу Министерства образования, науки и молодежи Республики Крым в 2015–2016 годах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570>

26. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Тематична доповідь «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній

Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_Ukrainian.pdf

27. Украинский язык в Крыму: статус и гося [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/28757474.html>

28. Центр інформації та документації кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimeatau.org.ua>

29. Этническая история Крыма в таблицах, картосхемах и диаграммах (по данным переписей населения): информационно-справочное пособие / Автор-сост. А. С. Петроградская. – Симферополь: АнтикВА, 2007. – 20 с., 5 карт.

REFERENCES

1. “Annexed” Education in Temporarily Occupied Crimea. Monitoring Report (2015). In: Yu. TYSHCHENKO, O. SMIRNOVA, eds., *Ukrainian Center for Independent Political Research*. Kyiv: Ahentstvo “Ukraina”, 40 p. [in Ukr.]

2. AR of Crimea: People, Problems, Prospects (2008). *Natsionalna bezpeka i oborona*, (10), 88 p. [in Ukr.]

3. BAUMAN, Z. (2008). *Globalization. Consequences for People and Society*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 109 p. [in Ukr.]

4. “They Began Speaking Russian in Crimea” – an Interview with A. Rudiakov, Rector of Crimean Republican Institute of Post-Graduate Pedagogical Education. [online]. Available at: <http://krippo.ru/home/3-2012-06-10-16-55-56/534-2015-04-06-15-01-11> [in Rus.]

5. Challenges and Threats to the Humanitarian Security of the Ukrainian State. (2015). In: S. ZDIORUK, ed., *Zbirnyk naukovykh ekspertnykh materialiv*. (Collected Scientific-Expert Materials). Kyiv: National Institute for Strategic Studies Press, 104 p. [in Ukr.]

6. VOLVACH, P. (2007). The Gordian Knot of Ukrainian-Language Education in Crimea. *Krymska svitlytsia*, (7). [in Ukr.]

7. VOLVACH, P. (2003). Crimean Anomalies (Who Teaches and Who Is Brought

- Up in Crimean Schools). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1, p. 201. [in Ukr.]
8. VOLVACH, P. (2008). Ukrainian Spring in Crimea (Political and Civil Journalism). In: *Crimean Center of Independent Researchers and Journalists; Freedom of Press Monitoring Committee in Crimea; Crimean Branch of T. Shevchenko Scientific Society*. Simferopol: Dolia, 359 p. [in Ukr.]
9. HNATKEVYCH, Yu. (2008). Ukrainian Language Must Play a Uniting Role in Ukraine. *Natsionalna bezpeka i oborona*, (10), p. 75. [in Ukr.]
10. *State Archives of the Autonomous Republic of Crimea*. [in Ukr.]
11. *State Archives of the Autonomous Republic of Crimea*. [in Ukr.]
12. *State Archives of the Autonomous Republic of Crimea*. [in Ukr.]
13. KALAKURA, O. (2004). Cultural and Educational Renaissance of Ethne in the AR of Crimea: Achievements and Prospects. In: *Problemy intehratsii krymskykh repatriantiv v ukrayinske suspilstvo*. (Problems of Integrating Crimean Repatriates into the Ukrainian Society). Kyiv, pp. 509–522. [in Ukr.]
14. KONONENKO, P. (2006). *Ukrainoznavstvo – nauka etyky, liubovi, zhyttietvorchosti*. *Zbirnyk naukovykh prats*. (Ukrainian Studies: The Science of Ethics, Love, and Life-Building. Collected Scientific Works). Lviv: Spolom, 458. [in Ukr.]
15. KURINNYI, O. (2007). Linguocultural Conflict in Ukraine: Regional Aspect. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 4, pp. 64–68. [in Ukr.]
16. KURAS, I., ed., PANCHUK, M., BERIKOVA, H., HANKEVYCH, V., et. al. (2005). *Crimea in Ethnopolitical Dimension*. Kyiv, 533 p. [in Ukr.]
17. LOSIEV, I. *Legendary and Real Crimea*. [online]. Available at: <http://www.radiosvoboda.org/a/1197250.html> [in Ukr.]
18. *On the Condition of Education in the State Languages (Crimean Tatar, Ukrainian) and Studying Mother Tongues at Educational Institutions of the Republic of Crimea*. [online]. Available at: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570> [in Rus.]
19. *Crimea–Ukraine Educational Centers*. [online]. Available at: <http://mon.gov.ua/content/Новини/2017/08/21/krim-ukrayina-onovlenij-21082017.pdf>. [in Ukr.]
20. *Legal Regulation of Mother Tongue Teaching and Studying*. [online]. Available at: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570> [in Rus.]
21. *Provisional Curricula for Teaching Ukrainian Language*. [online]. Available at: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570> [in Rus.]
22. “Russia Considers Russian Language as an Element for Involvement in the ‘Russian World’”, Leonov. [online]. Available at: <https://ua.krymr.tsom/a/28766043.html> [in Ukr.]
23. *Russia only Pretends to Teach Children in Crimea in the Crimean Tatar Language*. [online]. Available at: <https://ua.tsensor.net.ua/n455292> [in Ukr.]
24. SERHIICHUK, V. (2016). *Ukrainian Crimea*. 3rd ed., expanded. Vyshhorod: M. Serhiichuk, 362 p. [in Ukr.]
25. *The List of Textbooks Prepared and Published by “Prosveshcheniye” Publishing House JSC on Order of the Republic of Crimea Ministry of Education, Science, and Youth in 2015–2016*. [online]. Available at: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570> [in Rus.]
26. UN Office of the High Commissioner for Human Rights. *Thematic Report “Human Rights Situation in the Temporarily Occupied Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine)”* [online]. Available at: http://www.ohchr.org/Dotsuments/Tsountries/UA/Tsimeia2014_2017_Ukrainian.pdf [in Ukr.]
27. *Ukrainian Language in Crimea: Outlaw Status*. [online]. Available at: <https://ru.krymr.tsom/a/28757474.html> [in Rus.]
28. *Crimean Tatars’ Information and Records Center*. [online]. Available at: <http://www.tsimeatau.org.ua>. [in Ukr.]
29. PETROGRADSKAYA, A. (2007). *Ethnic History of Crimea in Tables, Sketch Maps, and Diagrams (After the Data of Population Censes): Information Guide*. Simferopol: AntikvA, 20 p., 5 maps. [in Rus.]

O. Hazizova

Transformational Dynamics of Cultural and Ideological Priorities in the Educational Space of the AR of Crimea in the Context of Humanitarian Challenges (1991–2017)

Abstract

According to the All-Ukrainian Population Census of 2001, 24.3% of Crimean inhabitants were Ukrainians. 58.3% were Russians, 12.0%, Crimean Tatars, while other nationalities constituted 5.4%: Belarusians – 1.4%, Tatars – 0.5%, and so on. Separate statistics regarding the city of Sevastopol indicated the prevalence of Russians (71.6%); almost the statistically average percentage of Ukrainians in Crimea (22.4%); and a small Crimean Tatar community (0.5%).

During the years of independence, the national and cultural need of Ukrainians and Crimean Tatars to study in their mother tongues was extremely poor. So, out of 583 schools that functioned in Crimea in 2014, only 7 were Ukrainian, and from 23.4% of ethnically Ukrainian schoolchildren only 0.7% were taught in the state language. In the 2013–14 academic year, 5551 Crimean Tatar children were educated in their native language; the national-cultural needs of the Crimean Tatars were not completely satisfied, the number of classrooms and seats in the Crimean Tatar classes did not meet real needs. One of the reasons causing this situation was the lack of qualified pedagogical staff, lack of textbooks, etc. After the annexation of Crimea, the Ukrainian language, which the occupation government had recognized as one of the state languages, almost completely disappeared from the educational space of Crimea, with only 1 of 7 schools retaining Ukrainian-language instruction. Today, 15 general education establishments of the Republic of Crimea continue to provide their instruction in the Crimean Tatar language (201 classes, 3651 students).

Long before the onset of the armed conflict in eastern Ukraine and the annexation of Crimea, challenges in the humanitarian field, in particular the tragedy of the Ukrainian language in the educational continuum of the peninsula, were in the sight of the Ukrainian humanities: lead scientists observed negative ethnocultural tendencies caused by the inaction of state authorities that reinforced the threat of disintegration and loss of state sovereignty. During the years of Ukrainian independence, Crimea hasn't formed strong pro-Ukrainian electorate capable of defending state sovereignty. Taking into account the constant support of Russia by the Russian community of the peninsula, lobbying for the idea of the "Russian World" and "the originally Russian Crimea", as well as the lame state support of Ukrainian and Crimean Tatar communities, which would be able to withstand the separatist threats, the ideological war in Crimea had been lost even before 2014, which became one of the reasons for the annexation of the peninsula.